

Віра Старічнева

КАТЕГОРІЯ “СОБОРНІСТІ” У ТЕОРІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Поняття “соборність” відіграє надзвичайну роль у політичній свідомості українців. У “Малій енциклопедії етнодержавознавства” зазначено, що цей термін традиційно вживається в науці і політичній практиці як відображення процесів “згуртування споріднених ідеологічних та суспільно-політичних рухів. На сучасному етапі ідею соборності пов’язують з консолідаційними етнонаціональними процесами становлення і розвитком національної державності”¹. Соборність, таким чином, розуміється як синонім національної та державної єдності. В Указі Президента України від 21 січня 1999 року “соборність” вказана в дужках, як двійник терміна “єдність”². “Враховуючи політичне та історичне значення об’єднання Української Народної Республіки та Західно-української Народної Республіки для створення єдиної (соборної) української держави” і т. д... (Українська соборність. Ідея, досвід, проблеми / До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 року. – К., 1999. – С. 3)³. Але в Україні склалася парадоксальна ситуація, коли деякі терміни, якими активно користуються в політичних та ідеологічних дискусіях, часто неадекватні до наукових і, як похідна, виникає ситуація різного тлумачення одних і тих же термінів. Поняття “соборність” є одним із таких термінів.

Вперше слово “соборний” з’являється у слов’янському перекладі Символу віри. Слово “кафолична” з грецької перекладено терміном “соборна” і вживалося тільки як прикметник. Його зміст досить повно пояснює святий Кирило Єрусалимський у своїх “огласительних словах”: “І церква називається “кафолична” за те, що вона існує в усьому всесвіті від початків

землі до її меж. І за те, що вона вчить цілковито (кафолікос) і без будь-якого пропуску всіх догматів, які повинні увійти у пізнання людей,.. і за те, що вона цілковито (кафолікос) лікує і зцілює всі види гріхів, заподіяваних душею або тілом, володіє в собі всяким поняттям чесноти як у ділах, так і в словах і всіляких обдарованнях”⁴.

Термін “соборність” від прикметника “соборний” вперше з’явився в слов’янофільській літературі в 40-х роках ХІХ ст. В основі філософського вчення слов’янофілів була ідея месіанської ролі руського народу, його релігійної та культурної самобутності, навіть винятковості. Вихідна теза слов’янофілів полягає у ствердженні вирішальної ролі православ’я для розвитку всієї світової цивілізації. Особливе місце в розробці розуміння соборності в житті церкви належить О.С.Хомякову (філософу, представнику православної філософської думки ХІХ ст.). На його думку, саме православ’я сформувало той “руський дух”, який створив руську землю в її нескінченності. Він досліджував роль різних релігій у світовій історії, на основі чого прагнув довести переваги православ’я. Зокрема, він вважав, що лише йому притаманне гармонійне поєднання свободи і необхідності, індивідуальної релігійності та церковної організації. Розв’язання проблеми співвідношення свободи і необхідності, індивідуального та соборного начала служить слов’янофілам важливим методологічним принципом для розробки ключового поняття їх релігійно-філософських поглядів – соборності. Визначальною ознакою соборності є принцип “єдності у множинності”. Поняття “соборний” розкриває не тільки зовнішнє, видиме єднання людей у будь-якому місці, але й постійну можливість такого з’єднання на основі духовної спільності. Соборність проявляється в усіх сферах життєдіяльності людини: в церкві, сім’ї, суспільстві, стосунках між державами тощо. Вона є наслідком, результатом взаємодії вільного людського начала (свободи волі людини) та божественного начала (благодаті). Соборність ґрунтується на “безумовних”, незалежних від зовнішніх форм виразу, істин, що забезпечують існування церкви упродовж усієї

історії її розвитку. Нікеоцарградський Символ віри, що лежить в основі віровчення Руської православної церкви (12 догматів та 7 таїнств), на думку слов'янофілів, був вироблений соборною свідомістю (прийнятий на перших семи Вселенських соборах) і є зовнішнім виразом цієї свідомості, його “свідченням”⁵. Слов'янофіли наголошували на тому, що соборність може бути зрозумілою лише тими, хто живе в православній “церковній огорожі”, тобто є членами православних общин, а для “чужих та не призваних” вона недоступна. Однією з важливих тем роздумів слов'янофілів була тема гармонійного поєднання соборних істин та освітніх положень, релігійного життя та світської філософії. Вони піддали критиці поширену в руському православ'ї тезу про існування непримиренної суперечності між релігією та філософією, визнавали важливу роль у житті людей логічного начала, філософських пошуків та закликали до створення самобутньої руської філософії як загальної основи всіх наук та духовного досвіду руського народу, намагалися поєднати соборні істини з сучасною їм освітою.

На жаль, відсутні дослідження, коли вперше з'явилося поняття “соборність” у політичному контексті і наскільки залежало від традиційного церковного значення. Вочевидь слід пов'язати його використання з роботами М.Грушевського кін. XIX – поч. XX, у яких “соборність” трактується як повний синонім поняття “національного іредентизму”, тобто майбутнього “об'єднання, збирання розділених українських земель”. (М.Грушевський “Галичина і Україна”, Т. 1. Львів, 2002. – С. 379). В умовах, коли етнографічні території України були розділені між двома імперіями, історично-культурні, економічні та соціальні відмінності окремих українських територій були, безперечно, негативними ресурсами для досягнення національної єдності. “Варто пам'ятати, – писав М.Грушевський, – що російська Україна, також як і Галичина, тільки ще більшою мірою не становить цілком однорідного комплексу. І тут, дякуючи історичним і іншим обставинам, ми бачимо досить суттєві відмінності в побуті, в мові, у всіляких відносинах між правобічною та

лівобічною Україною, між хліборобською Херсонщиною і фабричною Катеринославщиною або козацькою Кубанню. Зійти з всеукраїнського стану, йти далі тим шляхом, яким відмежовують тепер “галичинщину” від “українщини”, грати під дудку провінціалізмів було б великою тактичною помилкою. Національна тактика приписує органічною роботою призводити до спільного знаменника все багатство українських діалектів і все розмаїття українського життя.... Треба розвивати в них (українцях) почуття єдності, солідарності, близькості, не роздмухувати відмінності, які їх розділяють і котрі при такому роздмухуванні можуть призвести до повного роз’єднання, культурного та національного, різних частин української землі”. (М.Грушевський “Галичина і Україна”. – Т. 1. – Львів, 2002. – С. 380)⁶. Про необхідність усвідомлення себе єдиним українським народом писав у 1905 році й І.Франко в посланні до галицької молоді: “Ми мусимо навчитися чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційних кордонів. І це почуте не повинно бути у нас голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виємка, поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами і засвоїти собі те знання твердо”⁷. І хоча поняття “соборність” не вжито прямо, але саме з цього часу, в ході етнонаціональних процесів можна говорити про початок набуття поняттям “соборність” сучасного змісту і характеру в загальному плані, як ідеї об’єднання всіх українських земель в єдиній державі. Саме в цьому, загальному контексті використовується ця ідея в політичних лозунгах Ю.Бачинського: “Вільної, великої, незалежної, політично самостійної України – одної нероздільної от Сана до Кавказа”, М. Міхновського: “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських і до Кавказьких”, М.Ганкевича: “Українські соціал-демократи змагатимуться забезпечити національну волю цілому своєму народові з тією метою, щоб з’єднаний та вільний український народ міг увійти в сім’ю європейських народів як рівноправний член”⁸. Більш

активне впровадження терміна “соборність” як синоніма єдності в українському політичному дискурсі починається в період української революції 1917–1920 р., після краху в лютому 1917 року Російської імперії, а в 1918 р. Австро-Угорської, коли після політичних лозунгів та теоретичних заяв українська політична еліта дістала можливість перейти до реальних дій щодо об’єднання частин майбутньої держави. В період Української революції на теренах України було створено і діяло ряд національних державних утворень – Українська Народна Республіка під керівництвом Центральної Ради, гетьманська Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, Українська Народна Республіка доби Директорії. Саме після приходу до влади Директорії і відновлення Української Народної Республіки боротьба за соборність українських земель піднялася на ще один щабель, зумовлений після розпаду Австро-Угорської імперії появою в листопаді 1918 р. на політичній карті ще однієї суверенної української держави – Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). За найшвидше приєднання з Великою Україною активно виступали галицькі соціал-демократи, студентство, частина військових і більша частина населення. Тим не менше західні українці утрималися від негайного об’єднання з гетьманською державою П.Скоропадського. Лише коли територія ЗУНР опинилася перед загрозою захоплення польськими військами, а гетьманська влада ліквідована і відтворена Українська Народна Республіка, вирішення питання об’єднання перейшло в практичну площину. 1 грудня в Фастові відбулося підписання Передвступного договору про майбутнє об’єднання двох суверенних держав в одну державну одиницю. Фастівський договір поклав початок процесу об’єднання, який мав завершитися спеціальним рішенням Всеукраїнських Установчих Зборів після закінчення бойових дій. До цього часу обидві держави зберігали свої органи влади, військові сили і проводили самостійну політику. Договір був ратифікований західноукраїнським парламентом – Українською Народною Радою 3 січня в Станіславі, куди державні органи ЗУНР змушені були перебратися під тиском

поляків. Ратифікація зі сторони УНР відбулась на Трудовому Конгресі України в Києві, куди західноукраїнські представники делегували своїх членів. 22 січня 1919 року в Києві відбулось урочисте проголошення Універсалу Директорії про злуку УНР та ЗУНР (Універсалу Соборності). Однак, проголосивши об'єднання, вони де-факто лишалися самостійними державами з власними урядами, парламентами та арміями. Відмінність між заходом і сходом була дуже значна для того, щоб її можна було механічно подолати навіть перед реальною зовнішньою загрозою. Зазвичай вважається, що саме так званий “регіональний патріотизм” став однією з головних причин поразки боротьби за незалежність у той період.

Наступним важливим рубежем на шляху до соборності України став період 1939 і 1944–1945 років. До складу України ввійшли Західна Україна, Закарпаття, Північна Буковина та Бессарабія. На відміну від подій початку століття, процеси приєднання відбувалися не внаслідок добровільних актів, а як результат ультиматумів і таємних домовленостей. Хоча сталінське керівництво намагалось надати цим акціям правового характеру і видати як “вияв добровільного вибору”. В 1954 р. до складу України було приєднано Крим і цим завершився процес формування території України в межах сучасних кордонів.

Проблема “соборності” знову набула політичної актуальності наприкінці 80-х–90-х років, у період здобуття Україною державної незалежності. Саме ідея “соборності” стала приводом і ідейним підґрунтям для першої масової акції. 22 січня 1989 року на заклик Народного Руху величезна кількість людей вишикувалася живим ланцюгом з Києва до Львова в пам'ять події, що відбулася 70 років тому, день проголошення Акту Злуки. Проведення цього заходу мало привернути увагу до проблеми єдності України, адже п'ятдесят років перебування в складі радянської державної єдності не зробило Україну однорідним цілим, незважаючи на значні зусилля затрачені радянським керівництвом на уніфікацію обох частин України. Це стало проблемою нової української держави після здобуття незалежності в

1991 р. З розпадом Радянського Союзу з'ясувалося, що історичні регіони, їх населення, еліти мають власні погляди на своє майбутнє і майбутнє держави. Етнічні території України були формально єдині, але в складі держави опинилися території з великим відсотком неукраїнського населення, насамперед Крим та території Донбасу. Колись В.Винниченко писав, що українська революція початку століття поставила проблему “тілесного” об'єднання України, в той час як “душею” її обидві частини були вже злиті. В кінці століття Україна де-факто п'ятдесят років існувала як єдиний простір, однак не було внутрішньої єдності українського суспільства, всіх його регіональних та етнічних складових.

Сьогодні ідея “соборності” як ідея єдності етнічних українських земель трансформується в процес “соборності”, як такий, що триває в часі, єдності та узгодженості багатонаціональних регіонів. У процесі соборності надзвичайну роль відіграє регіональний вимір, зумовлений тим, що історичні регіони сформувалися раніше, ніж виникла сучасна українська держава, і вони становлять усталені територіальні одиниці, з яких і сформована сучасна Україна. Безперечно, це необхідно враховувати для розуміння ідеї соборності в сучасному контексті. Регіональне розмаїття України можна порівняти, наприклад, з землями Німеччини, воєводствами Польщі, провінціями Франції, кантонами Швейцарії, де регіони є не тільки географічним явищем, а й культурно-політичним. Поняття “соборність” адекватно перекласти іноземною мовою неможливо, адже воно має особливу українську специфіку, зумовлену складними історично-політичними процесами, які переживала Україна на шляху до власної незалежності. Цей термін (“соборність”) перебуває в стані трансформації, і українська політична свідомість має у своєму розпорядженні унікальний концепт, ідею соборності, осмислення багатогранності якого має допомогти виробити оптимальну модель державного-територіального устрою та власний шлях розвитку України в сучасному світі.

¹ Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1997.

² Указ Президента України від 21 січня 1999 року.

³ Українська соборність. Ідея, досвід, проблеми. – К., 1999. – С. 3.

⁴ Св. Кирило Єрусалимський. Огласительное слово. 18, 23.

⁵ Цит. за: Флоровский. Пути русского богословия. – Париж, 1937. – (препринт). – К., 1991.

⁶ Грушевський М.С. Галичина і Україна. – Твори у 50 томах. – Львів, 2002.

⁷ Франко І. Одвертий лист до галицької молодезі // Націоналізм. Антологія. – К., 2000. – С. 175.

⁸ Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. – К., 2000. – С. 45.